

7. Тахтарова К.А. Развитие трудовой миграции в системе международных трудовых коммуникаций: методологический аспект / К.А. Тахтарова // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Вип. 29. – С. 37–45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2015_29_8.

8. Massey D.S. A Missing Element in Migration Theories / D.S. Massey // Migration Letters. – 2015. – Т. 12. – № 3. – С. 279–299 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tplondon.com/journal/index.php/ml/article/viewFile/568/411>.

9. Українсько-англійський тлумачний словник «Міжнародна термінологія у сфері міграції» / Міжнародна організація міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_migration_glossary_color.pdf.

10. Composition of macro geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm>.

УДК 336.22.02:330.341.2

Щава Р.П., к. н. держ. упр.,
докторант кафедри міжнародного обліку і аудиту
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ УМОВАХ

Щава Р.П. Институційні основи регулювання фіскальної політики в трансформаційних умовах.

У статті розглянуто інституційні основи ефективної фіскальної політики, пов'язаної зі стимулюванням економічного зростання світового господарства у цілому та національного господарства зокрема, беручи до уваги глобалізацію світової економіки. В умовах прогресуючих змін, що відбуваються в глобалізованому світі, на перший план неминуче висувається проблема формування та реалізації ефективної фіскальної політики, що дає змогу, з одного боку, оптимізувати державні доходи шляхом вибору належних джерел їх отримання, а з іншого – передбачити раціональне та обгрунтоване витрачання державних коштів. Послідовне проведення курсу на подальшу лібералізацію і поглиблення економічних реформ в усіх галузях і секторах економіки України вимагає теоретичного осмислення процесів інтеграційної адаптації національної економіки.

Ключові слова: фіскальна політика, інституційні основи, економічне зростання, бюджетна політика, трансформаційні моделі.

Щава Р.П. Институциональные основы регулирования фискальной политики в трансформационных условиях. В статье рассмотрены институциональные основы эффективной фискальной политики, связанной со стимулированием экономического роста мирового хозяйства в целом и национального хозяйства в частности, принимая во внимание глобализацию мировой экономики. В условиях прогрессирующих изменений, происходящих в глобальном мире, на первый план неизбежно выдвигается проблема формирования и реализации эффективной фискальной политики, позволяющей, с одной стороны, оптимизировать государственные доходы путем выбора соответствующих источников их получения, а с другой – предусмотреть рациональное и обоснованное расходование государственных средств. Последовательное проведение курса на дальнейшую либерализацию и углубление экономических реформ во всех отраслях и секторах экономики Украины требует теоретического осмысления процессов интеграционной адаптации национальной экономики.

Ключевые слова: фискальная политика, институциональные основы, экономический рост, бюджетная политика, трансформационные модели.

Schava R. Institutional framework of fiscal policy regulating in terms of transformation. This article deals with the examines of effective fiscal policy institutional foundations, associated with the stimulation of the world economic growth in general and the national economy in particular taking into account the globalization of the world economy. In terms of progressive changes that occur in a globalized world, the fore inevitably pushes the problem formulation and implementation of effective fiscal policy that allows, on the one hand, optimize government revenue by choosing appropriate sources of their production and, on the other hand, provide a rational and reasonable expenditure state funds. Consistent implementation rate at further liberalization and deepening of economic reforms in all spheres and sectors of Ukraine requires theoretical understanding of the processes of integration of adaptation of the national economy.

Keywords: fiscal policy, institutional framework, economic growth, transformational model.

Постановка проблеми. Послідовне проведення курсу на подальшу лібералізацію і поглиблення економічних реформ у всіх галузях і секторах економіки України вимагає теоретичного осмислення процесів інтеграційної адаптації національної економіки. Трансформаційні моделі, що спираються на загальноприйняті положення неокласичної теорії, недооцінюють роль інституційної інфраструктури, необхідної для ефективного функціонування національної економіки. Вони не враховують також важливість процесу формування конкурентного середовища та пов'язаних із ним об'єктивних і суб'єктивних труднощів. Залежність стану економіки країни від ходу її трансформації підводить до розуміння, що реформування господарства має відбуватися з обов'язковим урахуванням регіональних факторів. Механічний імпорт інститутів ринкової економіки без урахування місцевої специфіки може призвести лише до негативних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційні умови фіскальної політики на теренах пострадянського простору вивчали В.Л. Андрущенко, Т.І. Єфименко, І.О. Луніна, С.В. Львовчкін, В.М. Опарін, А.М. Соколовська, В.М. Суторміна, а також В.С. Бард, І.В. Горський, В.Г. Князев, Л.П. Павлова, В.Г. Пансков, Т.О. Юткіна. Зокрема, вчені наголошували на передчасності застосування ліберальних фіскальних інструментів в умовах транзитивної економіки (ринкової економіки, що утверджується), розглядали вплив політичних і психологічних чинників на прийняття фіскальних рішень.

Дослідження, що проводилися в рамках інституційних основ регулювання фіскальної політики, попри методологічну правильність й академічну скрупульозність не акцентують увагу (у контексті системного підходу) на врахуванні інституційного середовища у фіскальних стратегіях соціально-ринкового державотворення.

Постановка завдання. Головною метою статті є дослідження та висвітлення інституційних умов економічного розвитку держави у розрізі фіскальної політики.

Виклад основних результатів. Включення інституційних аспектів у дослідження проблем соціального та економічного розвитку України дає змогу значно наблизити картину до реальності з погляду не тільки пояснення минулого і розуміння реального процесу, а й прогнозу напрямів розвитку на перспективу. Не тільки теоретичні дослідження, а й численні емпіричні дані показують, що поява нових інститутів, а отже, нових форм взаємодії господарських одиниць і нових форм організації вельми тісно пов'язані один з одним. Так, за зміною принципів і правил взаємодії суб'єктів господарювання впливає і трансформація форм їх організації (включаючи зміни в організаційній структурі економіки у цілому і в окремих її секторах зокрема).

Існує досить велика різноманітність у визначенні основного поняття «інститут». Більшість дослідників дотримується тієї точки зору, що «інститути – це способи або правила суспільного життя» [1, с. 22] або ж «створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми» [2, с. 43]. Відповідно, економічні інститути – це правила або обмежувальні рамки, які забезпечують взаємовідносини між господарюючими суб'єктами. Основна роль цих організаційних структур полягає в тому, що вони «зменшують невизначеність, структурують повсякденне життя» і «діють на економічні процеси тим, що впливають на витрати обміну і виробництва» [2, с. 44].

Серед усієї безлічі економічних структур особливе положення займає інститут власності – сукупність норм і правил, пов'язаних із володінням, користуванням і розпорядженням певними результатами господарської діяльності. Його особливе становище характеризується тим, що він задає систему критеріїв ефективності. Дуже важливим висновком теорії права власності є висновок про необхідність наявності поряд із системою норм і правил, що визначають інститут власності, також і організацій, що забезпечують його виконання. До числа таких організацій належить держава з притаманною їй системою органів державного управління. Відмінність держави від інших контрольних структур полягає в тому, що вона забезпечує реалізацію прав власності з найменшими витратами.

Сукупність господарюючих структур формує інституціональне середовище тієї чи іншої економічної системи. Від того, які створені економічні інститути, правила і рамки структурування їх господарської діяльності, залежить у кінцевому підсумку характер зв'язків і відносин між суб'єктами. Різноманіття форм їх взаємодії становить інституційний устрій певної економічної системи, яке, своєю чергою, характеризує зв'язки і відносини між господарськими суб'єктами, створює форму економічної організації. Тобто правила і рамки структурування господарської діяльності між господарськими одиницями визначають організаційну структуру – як, на яких умовах і в якій формі може здійснюватися взаємодія.

«Інститути поряд зі стандартними обмеженнями, описаними економічною теорією, формують можливість, якими володіють члени суспільства. Організації створюються для того, щоб використовувати ці можливості» [3, с. 14]. Відмінну рису інституційного устрою сучасного ринкового господарства, як це показано О. Вільямсоном, становить контрактний характер відносин і зв'язків між господарськими одиницями.

У рамках теорії контрактів О. Вільямсоном (за заданого інституційного устрою) проаналізовано фактори й умови, що визначають різні організаційні форми. У числі найважливіших факторів

відзначено характер активів тих чи інших господарських одиниць (з погляду їх універсальності – можливості використання для різних видів діяльності), а також частота ринкових трансакцій між розглянутими одиницями [4, с. 62]. Наприклад, було показано, що в разі унікального характеру активів господарських одиниць і за високої частоти ринкових витрат між ними доцільне їх об'єднання в рамках єдиної власності. Саме ця обставина (поряд із можливістю економії масштабу і посилення становища на ринку) є однією з провідних рушійних умов процесу вертикальної інтеграції – створення організаційних форм, що охоплюють у рамках єдиної власності всі ланки технологічно пов'язаного процесу. Дана обставина задовольняє та пояснює сучасні особливості даного процесу в кластерному розрізі: зменшення частоти ринкових трансакцій безпосередньо в рамках транснаціональних вертикально-інтегрованих компаній веде до переорієнтації внутрішніх зв'язків на контрактних засадах і багато в чому пов'язано з ослабленням внутрішніх чисто виробничих зв'язків [5, с. 35]. Таким чином, інституціональна структура економіки у цілому або окремої її галузі в будь-який момент часу описується такою тріадою: «інституційне середовище (сукупність економічних інститутів) – інституційний устрій (форми взаємодії) – організаційна структура (сукупність форм організації)». При цьому причинно-наслідкові зв'язки в рамках цієї тріади мають не тільки прямий характер, але й зворотний – від організацій до інститутів.

У розрізі теорії інститутів протягом ХХ ст. економічна наука пройшла шлях від виокремлення правил і норм як об'єкта дослідження до пояснення їх динаміки, інституційного устрою та організаційної структури економіки, включаючи окремі її сектори. Цим проблемам в економічній літературі присвячено чимало робіт. Вивченню динамічних аспектів зміни інституційної структури присвячено роботи Р. Коуза, Д. Норта і О. Вільямсона.

Основні положення теорії інститутів Д. Норта (у контексті розглянутої проблематики) полягають у такому:

- поштовхом до створення нових, більш ефективних інститутів є зміна цінних пропорцій або переваг;
- основний напрям інституційних змін полягає в зростанні віддачі для суспільства від використання певної системи інститутів за рахунок мінімізації трансакційних витрат;
- процес зміни організаційних структур має безперервний характер і об'єднує всі основні компоненти: власне інститути, форми взаємодії господарських одиниць та форми їх організації [2, с. 47].

Прагнення до мінімізації трансакційних витрат є однією з основних причин (за загального прагнення до підвищення віддачі активів) зміни економічних інститутів і динаміки організаційної структури економіки.

Короткий аналіз основних положень інституціональної теорії дав змогу зробити низку висновків, що мають велике наукове значення з погляду розглянутої проблеми, а саме:

- існують досить тісні взаємозв'язок і взаємозалежність між економічними інститутами, формами взаємодії господарських одиниць та їх організацією;
- у рамках даної теорії вдається пояснити причини і фактори, що визначають межі окремих економічних організацій за рахунок доповнення характеристик активів і пов'язаних із ними виробничих витрат;
- роль і місце держави в економічних процесах полягає не тільки і не стільки в усуненні невирішених проблем ринку, але також і в забезпеченні виконання норм і правил з найменшими для суспільства трансакційними витратами [6, с. 17].

У рамках процесу постійних змін організаційних форм управління, як правило, прогнозується насамперед трансформація окремих елементів інституційного середовища. Вона носить багато в чому об'єктивний характер і зумовлена або зміною в системі переваг із боку суспільства (в особі держави), або коливанням відносних цін, тому, як правило, в умовах об'єктивної динаміки інститутів і, відповідно, інституційного середовища рамки цілеспрямованого планування дуже вузькі й охоплюють підготовку окремих норм і правил, що здійснюються в ході стандартних процедур підготовки та прийняття державних нормативно-правових актів.

Суттєвими особливостями у цьому разі є такі обставини, як:

- прагнення держави обмежити вплив окремих організацій на зміну інституційного середовища в напрямі, який би вів до зниження суспільного добробуту і створення умов для посилення так званої «рентоорієнтованої» поведінки;
- облік і оцінка трансакційних витрат, пов'язаних із дією того або іншого нормативно-правового акта, і прагнення до мінімізації їх загальної величини, що включає як витрати з боку окремих організацій, так і з боку держави.

Ситуація кардинально змінюється у разі переходу від об'єктивної загальноекономічної динаміки до дискретної, пов'язаної з проведенням масштабних соціально-економічних перетворень. Останні пов'язані зі зміною основних економічних інститутів, передусім інституту власності. У цих умовах відбуваються зміни не тільки в інституційному середовищі, а й у рамках усієї організаційної структури економіки. Складність проблеми дискретних перетворень, її багатоаспектний характер зумовлюють необхідність прогнозування її реалізації. Власне, економічні реформи здебільшого пов'язані з реалізацією нових можливостей, зумовлених змінами в інституціональному середовищі. На думку Я. Корнаї, у рамках економічних реформ необхідно забезпечити посилення бюджетних обмежень і передусім створення умов для становлення та функціонування

нових господарюючих суб'єктів. «Для усунення дефіциту в економіці однаково необхідні правильна урядова програма на макрорівні, а також перетворення на мікрорівні, що призводять до появи нових суб'єктів, чия поведінка узгоджується з ринковою економікою» [7, с. 117–143]. Жорсткість бюджетних обмежень означає переорієнтацію поведінки підприємств із ресурсних обмежень на обмеження, зумовлені попитом на їхню продукцію.

Найважливішим складником економічної політики держави є фіскальна політика. Термін «фіскальна політика» має латинське походження, де слово «фіскус» (лат. *Fiscus* – кошик, корзина) визначається як приватна скарбниця або каса імператора в Стародавньому Римі [8, с. 254]. Пізніше і нині – державна скарбниця, що встановлює і збирає податки.

Автори Тлумачного економічного і фінансового словника Ів Бернар і Жан-Клод Коллі пояснюють, що слово *fiscalite* означає оподаткування: сукупність законів, правил і практичних прийомів, що відносяться до збору податків [9, с. 173]. Уперше в економічній науці термін «фіскальна політика» (*fiscal politic*) вживається Дж. М. Кейнсом для позначення сфери економіки, безпосередньо пов'язаної із взаємодією державних органів і всіх інших суб'єктів господарської діяльності [10, с. 86].

На початку ХХІ ст. сформована нова теорія сталого розвитку, в якій із позиції сучасних умов інтерпретуються глобальні фінансово-економічні процеси, пропонуються рекомендації щодо стабільного еволюційного розвитку складних господарських систем [11, с. 82]. У результаті діє єдиний взаємопов'язаний та взаємодоповнюючий ланцюг самостійних організацій зі своїми економічними інтересами. Це стосується передусім функцій, що виконувалися раніше державними органами:

- виробничо-комерційна діяльність, матеріально-технічне постачання і збут, інженерне, інформаційне та юридичне обслуговування, маркетинг та ін.;

- фіскально-орієнтована податкова політика в галузях комплексу, які не націлені на досягнення максимального інвестиційного ефекту під час розроблення інноваційних технологій у країні, які ведуть до зменшення термінів розроблення, величини рентабельно видобутих запасів, накопичених податкових надходжень та інших прямих і непрямих ефектів;

- надмірно великий фіскальний тиск на суб'єкти економіки з боку держави і різке зменшення можливостей не тільки розширеного, але й простого відтворення, звідси – необхідність жорсткого регулювання всіх матеріальних і фінансових потоків.

Висновки. Виходячи із вищенаведених аргументів, на думку автора, доцільним є приведення номінального (нарахованого) податкового навантаження і механізму його стягнення у відповідність із реальними можливостями платників. Це передбачає необхідність зниження податкових ставок, переходу від жорстких фіскальних до гнучких фінансово-економічних механізмів оподаткування, що враховують динамічно змінені умови господарської діяльності в галузі. На підставі цього можна сформулювати таке визначення: бюджетна політика – це сукупність заходів, які встановлюються державою і спрямовані на зміцнення економіки, досягнення фінансової стабілізації за допомогою доходної бази бюджету, оптимізації витрат, стимулювання інвестиційної діяльності, організації системи контролю над цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів і величиною державного боргу. Бюджетна політика є складовою та невід'ємною частиною фіскальної політики держави [12, с. 103].

Список літератури:

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – С. 22.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование Экономике / Д. Норт. – М. : Начала-Пресс, 2007. – С. 43.
3. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты / Дж. Ходжсон ; пер. с англ. М.Я. Каждана. – М. : Дело, 2013. – С. 14.
4. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки и «отношенческая» контрактация / О. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 2015. – С. 62.
5. Сухарев О. Институциональные реформы в XX веке. Эволюционный взгляд на экономическую политику / О. Сухарев // Инвестиции в России. – 2002. – № 5. – С. 35.
6. Friedman M. Capitalism and the Economics. – Chicago. 1988. – P. 17.
7. Корнай Я. Как избавиться от экономики дефицита / Я. Корнай ; пер. с англ. // ЭКО. – 2016. – № 6. – С. 117–144.
8. Большая энциклопедия / Под ред. С.Н. Южанова (словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания). – СПб. : Просвещение, 1986. – С. 254.
9. Толковый экономический и финансовый словарь / Под ред. И. Бернара и Ж.-К. Колли. – М. : Международные отношения, 1994. – С. 173.
10. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М. : Иностранная литература, 1948. – С. 86.
11. Шаталов С.Д. Налоговая реформа – важный фактор экономического роста / С.Д. Шаталов // Финансы. – 2015. – № 2. – С. 83.
12. Калинина И.Л. Формирование и реализация эффективной фискальной политики, стимулирующей экономический рост / И.Л. Калинина. – М. : Дело, 2015. – С. 103.